

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.161.2

ОБРАЗНІ ПЛАСТИ ЛІРИКИ Є. ПЛУЖНИКА

Білічак О.І.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

У даній статті вивчено образи поетичного світу митця, а також розглянуто поезію митця як процес дослідження невідомих підвалин людського та іншого існування. Охарактеризовано метафору як модель зміни нашого способу дивитись на речі, нашого способу світосприйняття. З'ясовано своєрідність поетичного мовлення митця в українській літературі на основі теоретичних та художніх джерел дослідження творчості Євгена Плужника. Проаналізовано ключові поняття лірики митця.

Ключові слова: стилістична досконалість, поетична образність, метафоричність, образ, підтекст, домінанта.

Постановка проблеми. Євген Плужник – це поет-творець, якому притаманні постійні шукання поетичної форми, прагнення до стилістичної досконалості, намагання розвивати й збагачувати поетичну образність.

Поезію Плужника варто розглядати як процес дослідження невідомих підвалин людського та іншого існування, як прагнення осягнути таємницю буття в його духовній і матеріальній сутності. Його поезія постає як своєрідна життєва філософія і, водночас, як складний апарат для споглядання мікро- й макрокосму, відбитого в душі людини.

Образи поетичного світу митця – незвичні для тогочасної української поезії, багатоперехові, полісемантичні – кидають нове світло на давно відомі речі, розкривають все нові й нові грані людського існування та природного буття. Тому наголошуємо на надзвичайно потужному струмені метафоричності в поезії Плужника, на просякненості його поезії складними метафорами. Адже метафору можна розглядати як модель зміни нашого способу дивитися на речі, способу світосприйняття. Метафора постає як результат творчого зусилля, вона є втіленням художнього начала, носієм нового змісту давно відомих понять і значень (у цьому контексті, на нашу думку, можна говорити про наближеність метафори до прийому «очуднення», який теж дає новий погляд на давно відомі речі, змушуючи не «впізнавати річ, а бачити її, сприймати її як таку, що невідома нам», і цим збільшує складність і тривалість сприйняття). Метафора змушує читача щоразу реагувати і відчувати новизну, спонукає реципієнта до переосмислення понять. Плужник – творець метафор – це майстер слова, який перероблює вираження, непридатне для буквальної інтерпретації, і знаходить словесні формулювання, що є надзвичайно значущі з точки зору нової і тенденції. У його віршах відомі, широкоживані слова, поняття, образи перетворюються, наповнюються новим змістом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Своєрідне осмислення в ліриці Є. Плужника має наскрізний образ серця. Як зазначає Г. Токмань, ця домінанта «живиться кількома джерелами:

власною унікальною духовністю поета, головними ознаками якої є гуманність і щирість, архетипом української ментальності, біблійною традицією» [1, с. 163].

Теоретичне обґрунтування філософії серця знаходимо в працях Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Куліша, П. Юркевича та ін. За їх вченням, серце – не тільки носій та оберіг усіх тілесних сил людини, а й центр душевного та духовного життя людини, воно є осердям волі й почуттів, центром моралі. Серце постає універсальною категорією, втілюючи в собі ідею всеєдності. Серцю відводилась роль фізіологічного та духовного начала, як творчої, генеруючої, активно діючої сили в етичній, естетичній, релігійній сферах життєдіяльності людини.

Мета нашого дослідження – охарактеризувати своєрідність поетичного мовлення митця в українській літературі на основі огляду теоретичних та художніх джерел дослідження творчості Євгена Плужника.

Виклад основного матеріалу. Філософія серця (кордоцентризм) на початку ХХ ст. постала у новій якості і знайшла своє втілення у творчості модерністів (неоромантиків, символістів).

Романтичному типу художнього світобачення письменників властиве звернення до образу серця, зокрема заглиблення ліричного суб'єкта у своє «я», у свій внутрішній світ, у власне серце. Проте Плужниківський образ серця не маркований романтичною суб'єктивною емоційною модальністю, що характерна для поетів-романтиків. Він (образ) значно глибший, складніший, неоднозначний.

Зауважимо, що численні апеляції до образу серця є складовою частиною мистецького самовияву Плужника:

Ах, яка це невгамовна пташка –
В грудях серце! Все співати б їй!

То пусте, що грудям часом важко,

Не до співів голові моїй... (Рання осінь, 238) –

протириччя між серцем і розумом (головою) несе в собі певну концептуальну філософську ідею – прагнення до істини, до вищого, ідеального, незважаючи на земне, тілесне. Так, часто ліричний герой знаходить це ідеальне в образі тишини:

О, коли б серцем вирости,
До безмежної,
Як біль, тишини! (Дні, 172) –

лише за посередництвом серця можливо глибинно осягнути істину (тишину). Припущення – бажання ліричного героя виразно засвідчує пріоритети самого автора: усвідомлення важливості духовного росту через мовчазне самозаглиблення, намагання збагнути безмежжя тиші. Зазначимо, що саме в серці закорінені позитивні загальнолюдські якості. Як справедливо зауважує Г. Токмань, «мораль знаходить своє живе втілення також у серці, бо з нього йде все добре і все зле в задумах і вчинках людини. Саме в серці відбувається істинне оцінкове, моральнісне життя особистості» [2, с. 140-141]. Тому й слово Є. Плужника йде від серця, проектуючись у поетичні рядки.

Несприйняття радянської фальшивої й антигуманної дійсності вбивало серце митця [3, с. 29-30]. Жорстока реальність все ж позначилася на внутрішньому світі ліричного героя, адже він мусив йти на жертви:

Серце здушили мені – мовчи!
О, майбутнє моє прекрасне!
Чуло серце тебе вночі,
Що ж, – нехай собі серце гасне! (Дні, 123) –

суворою долею диктувалося Є. Плужнику терпіти муки серця, але він це робив заради «прекрасного» майбутнього. Тому закономірним було прохання – звернення: «...Серце, серце моє! Навчись / Тишини...» (Дні, 164).

Домінанта «серце» конденсує в собі сенсожиттєві стани в їх розвитку: «стиснути серце мусив» (Рання осінь, 251) – «мрії від серця відтяв» (Рання осінь, 246) – «відпустив спокійне серце нині» (Дні, 194). Таке ступенювання значеннєвого наповнення образу має емоційне навантаження і свідчить про постійний рух, розвиток внутрішньої напруги митця. Але Плужник усвідомлює, що збагнути світ можна лише серцем, тому не дивлячись на «біль», не наважується його «заплющити», бо ж «як живому серце відірвати / Від берегів біжучої доби?» (Дні, 209). В цьому аспекті серце виступає як психологічно-емоційний образ. Погоджуємось із твердженням В. Абліцова про те, що поставивши в центр свого Всесвіту серце, поет заявив про себе як про прихильника філософії позитивізму та емпіризму – одної з основ європейського мистецтва [3, с. 30].

Поезія Є. Плужника обернена до глибин буття, тому одними із визначальних ключових образів є життя-смерть (як бінарна опозиція). Прикладом, де ці категорії протиставляються, є такі рядки:

Мертвий я. Це добре, ясно відаю.
Та і як, скажи, себе обдуриш!

А проте живу. Журюсь, обідаю...

О, – болить мені, єдина! Чуєш? (Дні, 154) –
антитетичність є наслідком конфліктності розвитку думки. Констатація факту в першому рядку строфи – «мертвий я» – із узагальнення переходить у протиставлення («а проте живу»). Кардинальна буттєва опозиція поглиблена способом висловлення: не номінально-словесним, а контекстуальним.

Протиставлення життя і смерті універсалізується через зображення циклічності людського існування:

Є острови, яких нема й на мапі,
Країни є, незнані дотепер...
Ще можна дні свої віддати канапі, –
Жив-проживав такий-то і помер... (Рання осінь, 256);

Але ж ти усіх рівняєш, плито,
Написом різьбярського пера:
Народився був Н. Н. тоді-то
І тоді-то вмер... et caetera ... (Рання осінь, 255) –
У контексті буттєвої проблематики ці образи набувають філософсько-поетичного узагальнення. Зазначимо, що навколо понятійної домінанти життя в Є. Плужника об'єднуються такі образи: «сховано в моїм насінні життя нове» (Дні, 162), «бачив життя до останнього дна» (Дні, 124), «це ж безум – жити навмання!» (Рівновага, 323), «в розлогах світових ланів / Почне життя своє минуле жати!» (Дні, 213). Про характер авторського світовідчуття свідчать наступні рядки:

...Мало прожити життя, –
Треба життя зрозуміти (Рання осінь, 246).

Так використання тричі одного і того ж кореня (жит-) поглиблює думку. До того ж, вольовий імператив «треба» набуває концептуального значення – вислів сприймається як незаперечна істина. Афоризм виходить за межі поезії, має світопізнавальний, філософський характер.

Тепер прослідкуємо заміну смислового наповнення, пов'язаного із образом смерті: «і днів роздерті мертві половини» (Дні, 195), «мене хвилює мертве листя долі» (Рання осінь, 217), «смертний холод перебіг по жилах!» (Рання осінь, 254), «мертва тиша» (Рання осінь, 261), «смерті ложе» (Рівновага, 281).

Смерть – як одне із ключових понять лірики Є. Плужника – вбирає в себе глибинний зміст, окреслює опорні моменти поетичного світопізнання і самопізнання. Ця філософська категорія багатоступенева щодо свого значеннєвого наповнення.

Глибинний філософський підтекст має образ-домінанта душа. У цьому понятті нерозривно переплелися фізичні та духовні начала. Так, душа – самостійна як авторський двійник, і разом з тим є прикладом єднання суб'єктивного «я» і духовних начал. Є. Плужник розширює діапазон осмислення цього образу. Художнє функціонування домінанти «душа» поліаспектне: з одного боку «душа мала – мала» (Дні, 148), з іншого – «душі не вичерпуть до дна» (Рання осінь, 241). Як бачимо, опозиція виникає всередині самого образу. Така антитетичність є наслідком зіткнення протилежностей: «душа моя схилилась ниць» (Дні, 187) – «і вже душа не хоче бути земною, / Закохана у неказанну вись!» (Рівновага, 280). Із контексту розкривається опозиція низ – верх. Одночасно елементи антитези перебувають у тісному зв'язку (єдність суперечностей). Зазначимо, що протиставлення «верха» і «низу» – постійний компонент «світо твору» Є. Плужника. «Верх» традиційно – критерій справжнього, істинного, «низ» – несправжнього, неістинного. Концептуальне значення в поезії митця має намагання ліричного героя збагнути сутність буттєвої опозиції. Як наслідок – діалог із власною душею:

Забудь про ті натхненні свята,
Що в них росила землю кров!
Мовчи, мовчи, душе підтята.
– Агов! (Дні, 125) –

інтуїтивна спроба наказати душі мовчати узагальнюється риторичним окликом: «Агов!». Образ «натхнених свят» звучить іронічно, навіть зі скептицизмом. Із цього приводу процитуємо думку М. Жулинського: «Євген Плужник не був «уцербним» поетом, як його намагались репрезентувати. Він жадав не абстрактного гуманізму, а гуманізму конкретного, зверненого до кожної людини, яка опинилася у вирі терору і репресій і була безсилою захистити свою честь і гідність, а врешті-решт – життя. Тому поет і відтворював сумніви, нещадно аналізував свій душевний стан і зазірав за презенти щоденної драматичної реальності – а раптом там криється виправдання трагічного роздвоєння ідеалів і жорстокої дійсності» [4, с. 321].

Ключове поняття «душа» окреслюється Є. Плужником як осердя філософської проблеми «внутрішньої роздвоєності»:

Я натовився вічно знати

В собі самому – двійника...

Душе! Обридлива яка ти!

І не примирлива яка! (Рівновага, 308) –

на універсальність мотиву роздвоєності душі вказує слово «вічно». До того ж особливе емоційне навантаження має фіксація стану ліричного героя – «я натовився». Протиріччя зовнішнє (роздвоєння ідеалів) об'єктивується, проектується на протиріччя внутрішнє (двійник «в собі самому»). Така антитегічність всередині душі ліричного героя безпосередньо пов'язана із світоглядом автора.

Із образом серця, як ми вже простежили, безпосередній зв'язок має домінанта тиша (тишина). Є. Плужник наділяє її ознаками всеосяжності, глобальності:

...Бачать болем засмучені очі

Тишину до останнього дна! (Дні, 183) –

абстрактна тиша опредмечується, стає реальною, видимою. Це своєрідна візія тиші, що виникає в нашій уяві, проектується через «болем засмучені очі» автора. Зорове враження підсилюється іронічністю:

Й раптом тиша мені незнана

Кривить сміхом покірний рот... (Дні, 169) –

маємо тишу олюднену, яка насміхається, як жива істота. Несподівана метафора розширює межі художнього значення образу, поглиблюючи його емоційно-сміслове наповнення. Додамо, що серед індивідуально-авторських характеристик «тиші» – здатність стогнати, бути похолоділою, навіть мертвою.

Внутрішню суперечливість домінанти «тиша» проілюструємо такими поетичними рядками:

І тишу цю в собі носи

Як дар і величі й нікчемству (Рівновага, 292) – антитеза велич-нікчемство безпосередньо тлумачить образ тиші. Ключове значення домінанти сприймається як життєва істина. Авторове тяжіння до тиші (за Г. Токмань) має філософський характер [5, с. 114-117].

Тиша передбачає існування спокою. Для Є.Плужника спокій – ознака духовного самовираження. Митець висловлює прохання: «Хоч би вже спокій мені засяв...» (Дні, 153). Прагнення це має на меті перехід до іншого – стану небуття:

Як непомітно ближчає та грань,

Що жде за нею прикінцевий спокій!

(Рання осінь, 221) –

спокій, як об'єктивно існуюча реальність вабить митця. Адже такий спокій «не має нічого спільного із заспокоєністю, пасивністю» (як справедливо вважає Л. Скирда) [6, с. 151]. Навпаки – це активність, бо це процес взаємопереходу людських станів. На думку дослідниці, спокій Плужника – це ключ до розуміння цілого шару цікавих нюансів його світобачення і світорозуміння [6, с. 151].

Висновок. Отже, ключові поняття лірики Євгена Плужника мають здатність до організації глибокої поетичної образності митця. Образно-домінанти своєю асоціативністю ведуть у підтекст, спонукають до глибинного їх прочитання. Поліаспектність, поліфункціональність смислового наповнення наскрізних образів визначають координати авторського світотвору. Коло настроїв і філософія Є. Плужника конденсується в бінарних опозиціях: життя – смерть, низ – верх, серце – розум.

Список літератури:

1. Токмань Г. Л. Жар думок Євгена Плужника: Лірика як художньо-філософський феномен. – К., 1999. – 163 с.
2. Токмань Г. Л. Діалоги Є. Плужника з душею // Вітчизна. – 1999. – № 1-2. С. 140-141.
3. Абліцов В. «Ах, про майбутнє все я переслухав, а про минуле все перечитав!»: До 100-річчя від дня народження Євгена Плужника // Українська культура. – 1998. – № 11-12. – С. 29-30.
4. Жулинський М. Г. Євген Плужник (1898-1936) // Жулинський М. Г. Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини). – К.: Дніпро, 1990. – С. 316-330.
5. Токмань Г. Л. Мистецтво мовчання: один із феноменів лірики Є. Плужника // Сучасність. – 1998. – № 9. – С. 114-117.
6. Скирда Л. М. Євген Плужник: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1989. – 151 с.

Биличак О.И.

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ОБРАЗНЫЕ ПЛАСТЫ В ЛИРИКЕ Е. ПЛУЖНИКА

Аннотация

В данной статье изучены образы поэтического мира художника, а также рассмотрено поэзию художника как процесс исследования неизвестных устройств человеческого и иного существования. Охарактеризовано метафору как модель изменения нашего способа смотреть на вещи, нашего способа мировосприятия. Выявлено своеобразие поэтической речи художника в украинской литературе на основе теоретических и художественных источников исследования творчества Евгения Плужника. Проанализированы ключевые понятия лирики художника.

Ключевые слова: стилистическая совершенство, поэтическая образность, метафоричность, образ, подтекст, доминанта.

Bilichak O.I.

Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk

IMAGINATIVE LAYERS OF EUVGEN PLUZHNIK'S LYRICS

Summary

In this article the images of the poetic world of the artist are studied, as well as the artist's poetry is considered as a process of research of unknown foundations of human and other existence. Metaphor is characterized as a model of changing our way of looking at things, our way of world perception. Discovered the peculiarity of the artist's poetry in Ukrainian literature on the basis of theoretical and artistic sources of Euvgen Pluzhnik's creativity. The key concepts of artist's lyrics are analyzed.

Keywords: stylistic perfection, poetic imagery, metaphoric, image, subtext, dominant.